

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

БОРИС ТЕТЯНА ПЕТРІВНА

УДК 069.2:7(477) «188/193» (091)(043.3)

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ХУДОЖНІХ МУЗЕЇВ В УКРАЇНІ
(КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.)**

26.00.05 – музеєзнавство. Пам'яткознавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Луцьк – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
Надольська Валентина Василівна,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки,
доцент кафедри документознавства
і музейної справи.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Щербак Надія Олександрівна,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри гуманітарних
та соціально-економічних дисциплін;

кандидат історичних наук, доцент
Маньковська Руслана Вікторівна,
Інститут історії України НАН України,
старший науковий співробітник відділу
історичної регіоналістики.

Захист відбудеться 16 грудня 2015 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 32.051.03 у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки за адресою: 43021, м. Луцьк, вул. Шопена, 24, ауд. 106.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки за адресою: 43021, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30а.

Автореферат розісланий «13» листопада 2015 р.

В. о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

О. М. Карліна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Входження України в європейський простір супроводжується складним і багатоаспектним процесом становлення національної свідомості та відродження історичної пам'яті народу. В його основі – відновлення традицій і духовних цінностей нації, звернення до історичного минулого. Значна роль у цьому процесі належить музеям як соціокультурним інститутам, що забезпечують переосмислення старих і освоєння нових ціннісних установок, сприяють гуманізації суспільства, формують його культурне і освітнє середовище. Зростання ролі музеїв в українському державотворенні призвело до удосконалення концепції їх функціонування, трансформації національної музейної мережі, розширення міжнародної співпраці в музейній сфері.

У незалежній Україні діє значна кількість культурно-мистецьких закладів, серед яких важливе місце посідають художні музеї. Вони в особливій формі зберігають, досліджують і транслюють предметне середовище людини, репрезентують історію мистецтва від часу його появи і до сьогодення, акцентують увагу на мистецьких школах, які вирізняють різні країни та історичні епохи. Як важлива профільна група, художні музеї пройшли свій шлях становлення і розвитку, нагромадили унікальний досвід роботи в царині збереження пам'яті і матеріальної культури, що має сьогодні важливе практичне і суспільне значення. Історія організації художніх музеїв в Україні та їх діяльність у кінці XIX – першій третині XX ст. є своєрідним феноменом і заслуговують наукової уваги. Їх вивчення актуалізується потребою узагальнення процесів музейного будівництва, його критичного осмислення, залучення ефективних для сьогодення позитивних досягнень роботи мистецьких закладів.

Актуальність дослідження також обумовлена відсутністю у вітчизняній історіографії спеціальної праці, присвяченої формуванню мережі музеїв художнього профілю в Україні у кінці XIX – першій третині XX ст. Тому вивчення історії і напрямів діяльності художніх музеїв на етапі їх становлення викликає інтерес українських дослідників.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках науково-дослідної теми кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Актуальні проблеми вітчизняного документознавства, музеєзнавства і пам'яткознавства».

Мета дослідження полягає у комплексному вивченні становлення і розвитку художніх музеїв в Україні у кінці XIX – першій третині XX ст., визначенні основних рис цього процесу, аналізі змісту, форм і напрямів роботи музеїв художнього профілю.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

– проаналізувати стан наукового опрацювання проблеми та джерельну базу дослідження, визначити його теоретико-методологічні основи та категоріально-понятійний апарат;

- охарактеризувати процеси інституціалізації художніх музеїв (кінець XIX ст. – 1917 р.);
- з'ясувати нові тенденції у розвитку художніх музеїв у 1917–1930 рр.;
- проаналізувати теоретичні основи формування музею та художнього музею як окремого типу, розроблені вченими та музейниками-практиками протягом кінця XIX – першої третини XX ст.;
- розкрити форми і методи проведення фондової та науково-дослідної роботи у художніх музеях;
- висвітлити організацію експозиційно-виставкової і культурно-освітньої роботи у художніх музеях.

Об'єктом дослідження є музейництво в Україні кінця XIX – першої третини XX ст. як суспільне явище у всіх його виявах.

Предметом дослідження стали процеси становлення на основі приватних колекцій і мистецьких збірок університетів художніх музеїв в Україні у кінці XIX – на початку XX ст., їх подальший розвиток і діяльність у першій третині XX століття.

Географічні межі дослідження охоплюють українські землі, які в кінці XIX ст. входили до складу Російської імперії (Наддніпряньська Україна), з урахуванням адміністративно-територіальних змін, поширених на цю територію з розгортанням української національної революції 1917 р. та встановленням більшовицької влади. Започатковане в XIX ст. на цій території музейне будівництво, на відміну від західноукраїнських земель, характеризувалося певними особливостями й тяглістю, яка зберігалася до 1930 року.

Хронологічні межі дисертації охоплюють період кінця XIX – першої третини XX ст. Вибір нижньої межі зумовлений відкриттям у 1886 р. Харківського художньо-промислового музею – першої публічної інституції такого профілю в Україні. Верхня обумовлена проведенням у грудні 1930 р. Першого всеросійського музейного з'їзду, який започаткував повну ідеологізацію музеїв. Для з'ясування витоків формування художніх музеїв допускалося звернення до процесів приватного колекціонування і діяльності мистецьких кабінетів університетів середини XIX ст.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

Вперше:

- у вітчизняній науці комплексно досліджено процеси становлення і розвитку художніх музеїв в Україні у кінці XIX – першій третині XX ст.;
- визначено етапи формування музеїв художнього профілю в Україні у досліджуваний період;
- проаналізовано шляхи та форми комплектування фондів художніх музеїв;
- з'ясовано методи експонування музеїв художнього профілю, засоби проведення ними виставкової роботи;
- залучено джерела, які дотепер не було введено до наукового вжитку, зокрема, архівні документи, матеріали преси, які висвітлюють діяльність художніх музеїв у 1920-х рр.

Подальшого наукового розвитку у дисертації набули питання про:

- діяльність приватних колекціонерів, меценатів, художників щодо відкриття в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. перших публічних художніх музеїв;
- роль наукових, мистецьких громадських товариств у формування мистецьких збірок художніх музеїв;
- внесок українських музейників у розробку теорії та практики музейної справи, їх залучення до розбудови в Україні музеїв художнього профілю;
- охорону, вивчення та використання пам'яток мистецтва, які зберігалися в художніх музеях у 20-х рр. XX ст.

Уточнено:

- шляхи формування художніх колекцій Музеїв витончених мистецтв при Харківському, Київському й Одеському університетах;
- відомості про реорганізацію художніх музеїв у 1920-х рр. та зміни у складі їх основних фондів.

Практичне значення одержаних результатів. Зроблені в роботі узагальнення стануть у нагоді при написанні комплексних праць з історії музейної справи в Україні, історії української культури, пам'яткознавства. Положення дисертації можна застосовувати у навчальному процесі – при підготовці підручників з музеології, історичного музеєзнавства, культурології, історичного краєзнавства, при плануванні нормативних курсів та спецкурсів. Дослідження має потенціал для використання музейними установами України художнього профілю з метою удосконалення й популяризації власної діяльності.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи доповідалися на 9 наукових конференціях, у тому числі на *міжнародних*: II Міжнародній науково-практичній конференції «Образование, наука и техника: актуальные проблемы и тенденции развития» (15–17 лютого 2014 р., м. Донецьк), Міжнародній науково-теоретичній конференції студентів і аспірантів «Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес» (8–9 квітня 2014 р., м. Харків); 67-й Міжнародній науковій конференції «Каразінські читання» (25 квітня 2014 р., м. Харків); IX Міжнародній науково-практичній конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (12–13 травня 2015 р., м. Луцьк); *всеукраїнських наукових конференціях з міжнародною участю*: III Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (20 грудня 2013 р., м. Дніпропетровськ), Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Науковий діалог «Схід-Захід»» (10 липня 2013 р., м. Кам'янець-Подільський); *всеукраїнських наукових конференціях*: Всеукраїнській науково-практичній конференції до 150-ї річниці заснування крайового музею в Чернівцях «Історія і сьогодення музею: головні аспекти діяльності, завдання, проблеми, рішення» (15–16 травня 2013 р., м. Чернівці), Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Проблеми музеєзнавства, збереження та відновлення історичної пам'яті» (до 85-річчя Харківської державної

академії культури та 25-річчя відкриття першого в Україні музейного відділення ХДАК), (14–15 травня 2014 р., м. Харків), Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених та студентів «Актуальні проблеми розвитку країн світу: історія і сучасність» (30 квітня 2015 р., м. Миколаїв).

Результати дисертації оприлюднювалися під час фестивалів науки у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки впродовж 2013–2015 рр., обговорювалися на засіданні кафедри документознавства і музейної справи цього університету.

Публікації. Основні положення дисертації викладені у 15 публікаціях, із яких 4 уміщено у провідних фахових виданнях України, 1 – у наукометричному виданні, 1 – у зарубіжному виданні, 9 – у матеріалах наукових конференцій.

Структура дисертаційної роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, поділених на вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (517 позицій) та чотирнадцяти додатків. Загальний обсяг дисертації – 265 сторінок, із них текст – 191 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, її зв'язок із науковими програмами; визначено мету, завдання, об'єкт і предмет; географічні та хронологічні межі дослідження; з'ясовано наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, подано інформацію про їх апробацію.

У **першому розділі «Історіографія, джерела і методологія дослідження»** розкрито стан вивчення проблеми, охарактеризовано опрацьовані джерела, методологію дослідження.

У **підрозділі 1.1. «Історіографія проблеми»** проаналізовано історіографічну спадщину з досліджуваного питання. Використання хронологічно-проблемного підходу дозволило умовно поділити наукові роботи з обраної для вивчення теми на три періоди: 1) дорадянський (кінець XIX – початок XX ст.); 2) радянський (1920–1980-ті рр.); 3) сучасний пострадянський (1990-ті рр. – початок XXI ст.).

Історіографія дорадянського періоду представлена переважно оглядовими розвідками публіцистичного характеру, які були присвячені історії міст, навчальних закладів, наукових установ. У них лише фрагментарно висвітлювалася історія створення та діяльність навчальних мистецьких кабінетів у Харківському (К. Фойгт, Д. Багалій), Київському (В. Шульгін, В. Антонович, В. Павлов), Новоросійському університетах (О. Маркевич).

У кінці XIX – на початку XX ст. з'явилися перші статті, присвячені власне діяльності музею мистецтв Харківського університету (В. Данилевич, Є. Редін) та історії Київського художньо-промислового і наукового музею (далі – КХПНМ) (О. Лазаревський).

Розпочаті в другій половині XIX – на початку XX ст. дослідження історії художніх музеїв у Наддніпрянській Україні лише фрагментарно були продовжені

у 1920–1930-х рр. Короткі згадки про їх діяльність, зокрема, вмістила узагальнююча праця Г. Малицького з історії музейної справи періоду Російської імперії. Лейтмотивом музеєзнавчих публікацій 1930-х рр. стала проблема розвитку художнього музею як політико-просвітницької установи (М. Моторін, А. Вольтер, О. Федоров-Давидов).

У 1950–1960-х рр. з'явилися комплексні дослідження з історії музейного будівництва в Росії та СРСР (А. Закс, О. Іонова, А. Разгон, С. Овсяннікова), у тому числі перші публікації, присвячені історії зародження провінційних художніх музеїв (Д. Равікович), виникненню і розвитку Київського державного музею західного і східного мистецтва (Л. Сак). Із узагальнюючих робіт 1960–1980-х рр. слід звернути увагу на праці Б. Крусмана та В. Ревякіна з історії художніх музеїв СРСР, їх ролі в культурному і суспільно-політичному житті радянської держави. Істотною рисою видань цих років була оцінка діяльності музеїв крізь призму виконання ними ідеологічних завдань, натомість мало уваги приділялося вивченню історії музейництва України.

У 1990-х рр. – на початку ХХІ ст. формуються нові погляди і підходи до дослідження історії музейної справи, з'являються різнопрофільні праці, дотичні до теми дисертації. За тематично-змістовою ознакою видання останніх десятиріч поділено на чотири основні групи.

Першу складають узагальнюючі та регіональні праці з історії музейної справи в Україні (В. Бездрабко, Н. Горська, В. Кушнір, Є. Піскова, Г. Тимошенко, В. Ткаченко та ін.). Серед них на особливу увагу заслуговують статті і монографія Р. Маньковської, в яких авторка прослідкувала особливості становлення і розвитку музейництва в Україні у 1917–1941 рр.

Окремі питання історії українського музейництва розглядаються сучасними вітчизняними дослідниками в контексті вивчення долі національної історико-культурної спадщини України (В. Акуленко, Л. Гріффен, О. Денисенко, С. Заремба, О. Нестуля, В. Горбик, С. Кот та ін.). На регіональному рівні вони досліджуються у працях І. Дворкіна, О. Попової, І. Масалової, В. Солодової, О. Світличної, Н. Беседіної, В. Ханко та ін. Ґрунтовним є дослідження Л. Федорової, присвячене історії музейництва Наддніпрянської України в 1870–1910 рр. Спрямовані на розкриття різних аспектів розвитку регіональної музейної справи, названі роботи містять лише побіжні відомості з історії художніх музеїв.

До другої групи новітньої вітчизняної історіографії віднесено дослідження, присвячені приватному колекціонуванню та ролі меценатів у формуванні музейних зібрань (В. Абрамов, В. Бекетова, О. Донік, П. Лазечко, М. Слабошпицький, І. Суровцева, О. Супруненко, Ю. Хорунжий, А. Ілінг, О. Друг, Л. Мельничук, І. Войтенко, О. Павлова та ін.). Такий напрям сучасних наукових студій є дуже важливим для розуміння витоків українського музейництва, ролі окремих особистостей та родин у комплектуванні фондів перших художніх музеїв в Україні.

Певні відомості з теми містить література, віднесена до третьої групи. Це праці про діяльність видатних вітчизняних музейників, їх науковий теоретичний

доробок. Зокрема, це стосується імен видатних українських музейників М. Біляшівського (О. Антонова, Л. Дідух, С. Кілієвич, С. Нестуля та ін.), С. Гілярова (Н. Корнієнко, Н. Крутенко), Ф. Ернста (С. Білокінь, С. Бонь, Б. Ванцак, С. Верезомська та ін.). При викладі життєписів названих музейників кінця XIX – першої третини XX ст. вчені побіжно звернулися й до їхньої діяльності у художніх музеях України.

Четверта група праць характеризує розвиток художнього життя в Україні (дисертації А. Півненко, Н. Сапак, О. Світличної), формування і діяльність окремих художніх музеїв. Так, музейна мережа Києва XIX – початку XX ст., історія КХПНМ, Київської картинної галереї стала предметом дослідження Л. Федорової, Л. Іващук, М. Оксенич, Л. Амеліної, Т. Рязанової та ін. Діяльність Музею мистецтв Б. і В. Ханенків розкривається у розвідках Г. Біленко, Л. Іващук, Н. Корнієнко, І. Ходак, О. Шостак та ін. Важливими для дослідження є публікації про Музей витончених мистецтв Харківського університету вчених Л. Мельничук, О. Сахно, В. Кацай; Харківського художньо-промислового музею – О. Денисенко, М. Лапіна, Л. Багрянцева та ін.

Таким чином, проблеми становлення і розвитку художніх музеїв в Україні в кінці XIX – першій третині XX ст. комплексно й концептуально не були розкриті науковцями.

У **підрозділі 1.2.** «Джерельна база» охарактеризовано неопубліковані та опубліковані джерела, що були використані для написання дисертації. Їх умовно поділено на архівні матеріали; публікації документів і матеріалів; музейні каталоги, путівники; матеріали періодики.

Основний комплекс джерельної бази дисертації склали неопубліковані раніше документи із фондів Центрального державного історичного архіву України (ЦДІАК України), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України), Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ), Державних архівів м. Києва та Миколаївської області.

Вагому інформацію почерпнуто із фондів 258 і 830 ЦДІАК України, які висвітлюють діяльність родин Строганових і Терещенків як колекціонерів творів мистецтва. Документи ф. 707 «Управління Київського навчального округу» і особового ф. 2045 О. Потєбні цього ж архіву дозволили відтворити процеси поповнення експонатами музеїв витончених мистецтв Київського та Харківського університетів; проведення у Києві, Одесі, Єлисаветграді художніх виставок. Роль М. Сумцова в організації художньо-промислового музею в Харкові розкривають документи ф. 2052.

Діяльність Київського товариства старовини і мистецтв щодо створення КХПНМ дали змогу дослідити його документи (статути, звіти, листування, інвентарна книга, касові книги, каталоги тощо), які зберігаються у ф. 648 ЦДАМЛМ України та ф. 241 ІР НБУВ.

Непересічну роль у створенні художніх музеїв відомих українських вчених-музейників розкривають документи особових фондів М. Ф. Біляшівського (ф. XXXI), О. П. Новицького (ф. 279), С. А. Таранушенка (ф. 278) ІР НБУВ. Вони містять наукові і творчі розробки названих діячів, інформацію про створення проектів музеїв художнього профілю, звіти і плани роботи окремих художніх музеїв. Документи вказаних особових фондів також висвітлюють окремі аспекти діяльності Музею мистецтв ВУАН. Проаналізовані у дисертації документи ф. 68 «Щавинський В. О.» ІР НБУВ дозволили реконструювати склад колекції відомого збирача, його участь в організації музейної справи в Україні у 1918 р.

Для написання дисертації було залучено документи комплексного фонду І (Літературні матеріали) та фонду Х (Українська Академія наук – Всеукраїнська Академія наук) ІР НБУВ. Вони подають окремі відомості про діяльність музеїв витончених мистецтв при Харківському і Київському університетах та широко висвітлюють діяльність Музею мистецтв ім. Б. і В. Ханенків як одного із структурних підрозділів УАН–ВУАН. Низка документів названих фондів розкривають окремі аспекти державної політики у галузі культури – націоналізацію у 1919 р. громадських і приватних музеїв, утворення державного музейного фонду, створення Комітету охорони пам'ятників історії і мистецтва.

Суттєво сприяли з'ясуванню організаційних засад формування та основних напрямів діяльності КХПНМ матеріали ф. 304 «Київський художньо-промисловий і науковий музей» Держархіву м. Києва. У дисертації проаналізовано його статутні документи, протоколи засідань комітету музею, списки подарованих установі предметів, кошториси видатків на утримання музею, каталоги виставок та ін.

Певну інформацію про діяльність навчального кабінету витончених мистецтв, рисувального кабінету почерпнуто з наявного у Держархіві м. Києва ф. 16 «Київський університет Св. Володимира».

Розкрити процес заснування у Миколаєві художнього музею ім. В. Верещагіна, з'ясувати залученість до нього органів місцевої влади, товариств, окремих особистостей дали змогу документи ф. 216 «Миколаївська міська управа» Держархіву Миколаївської області.

Вагому частину першої групи джерел склали документи виконавчих органів влади, що зберігаються у фондах 1, 166, 2201, 3689 ЦДАВО України. Вони висвітлюють особливості організації музейної справи в радянській Україні в 1920-х рр. і представлені організаційними, розпорядчими та довідково-інформаційними документами. З них для дослідження особливо важливу роль відіграли звіти та плани роботи художніх музеїв.

До другої групи джерел, використаних у дисертації, віднесено публікації документів і матеріалів. Серед них виняткове значення мають документи наукової діяльності вчених, музейників-практиків. Базою для вивчення музезнавчої думки досліджуваного періоду стали праці українських вчених Ф. Шміта «Історичні, етнографічні, художні музеї: Нариси історії, теорії музейної справи» (1919 р.), «Музейна справа. Питання експозиції» (1929 р.), В. Дубровського «Чергові

завдання сучасного музейного будівництва на Україні» (1927 р.), «Музеї на Україні» (1929 р.).

Політику радянської влади в сфері культурного та музейного будівництва, охорони пам'яток історії та культури висвітлюють тематичні збірники документів і матеріалів «Культурне будівництво в Українській РСР (1917–1941 рр.)», «Культурне будівництво в Українській РСР 1917–1927 рр.», «Охорона пам'яток історії і культури в Україні (1917–1919 рр.)».

Путівники, музейні каталоги як засіб інформування громадськості про існування у місті установи культури, її музейні предмети та діяльність сформували третю групу джерел дисертації. Проаналізовані у роботі каталоги картин галереї О. Руссова (1905 р.), Одеського державного художнього музею (1924 р.), Київської картинної галереї (А. Дахнович, 1928 р.), Музею мистецтв ВУАН (С. Гіляров, 1927 р., 1931 р.) та ін. дозволяють з'ясувати склад фондів музеїв, а також шляхи комплектування і поповнення музейними предметами їх відділів, форми проведення музеями експозиційної, фондової, культурно-освітньої роботи. Для написання дослідження були залучені й новітні видання діючих в незалежній Україні художніх музеїв.

Змістовним джерелом для вивчення історії музейної справи в Україні стали матеріали періодичних видань. Із щомісячних видань, які друкувались у Російській імперії і висвітлювали питання історії та новітніх тенденцій розвитку мистецтва, у дослідженні використано публікації журналів «Художественные новости» (Петербург, 1883–1890 рр.), «Киевская старина» (Київ, 1882–1907 рр.), «Искусство в Южной России: Живопись. Графика. Художественная печать» (Київ, 1913–1914 рр.). Серед радянських продовжуваних видань 1920–1930-х рр., які друкувались в УСРР, у дисертації проаналізовано публікації журналів «Знання» (1923–1935 рр.), «Глобус» (1923–1935 рр.), «Червоний шлях» (1923–1936 рр.), «Життя й революція» (1923–1934 рр.), «Бібліологічні вісті» (1923–1931 рр.); матеріали газет «Пролетарська правда» і «Вісті ВУЦВК». Складовою джерельної бази стали електронні (інформаційні) ресурси мережі Інтернет.

У **підрозділі 1.3.** *«Методологічні засади дослідження»* охарактеризовано методологічні основи та методи дослідження.

Становлення і розвиток художніх музеїв в Україні у даному дослідженні розглядається як міждисциплінарна проблема, що охоплює знання в галузі історії, музеології, джерелознавства, мистецтвознавства. Методологічну основу дисертації склали сучасні науково-теоретичні розробки з музеології в сфері дослідження музейництва, музейної системи, музеальності, місця і ролі музею, як соціокультурного інституту, в життєдіяльності суспільства. З уваги на завдання дослідження у роботі використано аксіологічний, інституційний, комунікаційний, комплексний підходи до вивчення історії музейної справи.

При розробці теоретичних основ проблеми звернуто увагу насамперед на такі ключові поняття та категорії: «музей», «музейний фонд», «музейний предмет», «експозиція», «виставка» та «експонат».

Написання дисертації базувалося на принципах об'єктивності, історизму, системності і комплексності при висвітленні історичних подій, фактів та явищ. Завдання роботи вирішувалися шляхом поєднання загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціально-історичних методів дослідження. Серед загальнонаукових використовувалися методи аналізу і синтезу, класифікації, періодизації. У ході підготовки дослідження застосовувалися спеціальні історичні методи: проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, історико-генетичний, біографічний. Дослідження теоретичних розробок з питань музейництва кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. зумовило використання у дисертації методу термінологічного аналізу і методу операціоналізації понять.

У другому розділі «**Формування і розбудова мережі художніх музеїв**» охарактеризовано процеси інституціалізації та розбудови музеїв художнього профілю з кінця ХІХ до 1930-го р., а також здійснено аналіз теоретичних розробок музейників-практиків досліджуваного періоду.

У підрозділі 2.1. «*Інституціалізація художніх музеїв (кінець ХІХ ст. – 1917 р.)*» висвітлюється підґрунтя становлення художніх музеїв у Наддніпрянській Україні, аналізується початковий етап їх організації.

Важливим джерелом становлення українського мистецького музейництва було приватне колекціонування, до якого, окрім спадкових заможних аристократів, у другій половині ХІХ ст. активно долучилися представники торговельно-промислових кіл. Колекціонери стали засновниками приватних художніх галерей та музеїв (у Києві – родини Терещенків та Ханенків, збирач-меценат О. Гансен; в Одесі – родина Толстих, О. Руссов і художник М. Кузнецов), які на рубежі ХІХ–ХХ ст. започаткували формування у Наддніпрянській Україні музеїв художнього профілю.

Не менш важливе підґрунтя для становлення художніх музеїв в Україні створили навчальні музеї витончених мистецтв і старожитностей Харківського і Новоросійського університетів, Університету св. Володимира у Києві. Поповненням їхніх збірок займалися викладачі, громадські діячі та меценати (Є. Редін, Б. Клембовський, К. Павлов, Г. Васько, Ф. Струве, І. Бецький та ін.). Діяльність навчальних мистецьких музеїв в університетах Наддніпрянської України стала дієвим чинником формування у громадськості розуміння важливості відкриття у містах публічних художніх музеїв.

Відкриття музеїв художнього профілю в містах України було пов'язане з діяльністю художніх і наукових товариств – Київського товариства старожитностей і мистецтв, Одеського товариства витончених мистецтв, Миколаївського товариства витончених мистецтв імені В. Верещагіна, Катеринославського наукового товариства та Харківського товариства любителів красних мистецтв. Їх члени розгорнули роботу з формування фондів майбутніх установ, укладання проектів їхньої організації, залучення до цієї справи органів місцевої влади. Функції наукової (розробка проектів відкриття художньо-промислових музеїв у провінції) і практичної підтримки (передання музейних предметів) новостворюваних установ частково виконувала Санкт-Петербурзька академія мистецтв.

Завдяки їхнім зусиллям протягом 1886–1917 рр. у Наддніпрянській Україні для відвідувачів було відкрито п'ять публічних закладів художнього профілю (Харківський художньо-промисловий, Київський художньо-промисловий і науковий музеї, Одеський музей витончених мистецтв, Катеринославська картинна галерея, Миколаївський музей витончених мистецтв ім. В. Верещагіна). На них покладалися завдання не лише культурно-освітніх центрів, але й забезпечення діяльності художньо-промислових шкіл, розвитку місцевих ремесел, що й зумовило визначення їхнього профілю переважно як художньо-промислових. Існували також приватні мистецькі музеї та картинні галереї закритого типу (О. Гансена у Києві; М. Толстого, М. Кузнецова та О. Руссова в Одесі).

У **підрозділі 2.2.** *«Нові тенденції у розвитку художніх музеїв (1917–1930 рр.)»* проаналізовано процеси трансформації та розбудови музеїв художнього профілю в умовах підпорядкування вітчизняної музейної справи державному управлінню.

У складних військово-політичних умовах 1917–1920 рр. органами влади вирішувалися питання збереження культурних надбань українського народу, підтримки діяльності місцевих музеїв. У вказані роки були націоналізовані та включені до мережі державних установ республіканського або місцевого значення раніше діючі художні музеї. Створено нові заклади, зокрема, у Нікополі Катеринославської губернії – музей витончених мистецтв, у Полтаві – картинну галерею, у Сокиринцях Полтавської губернії – історико-художній музей-садибу Ламсдорф-Галаганів, Сумах і Лебедині Харківської губернії – художньо-історичні музеї, у Наталіївці Харківської губернії – Володимирський музей.

У 1920-х рр. своєрідним пошуком форми соціального музею стали неодноразові реорганізації музейної мережі, художніх музеїв України зокрема, які не завжди позитивно позначалися на діяльності музейних закладів. Між діючими державними музеями художнього профілю зі значної кількості націоналізованих зібрань здійснювався перерозподіл музейних предметів. У містах УСРР відкрилися нові художні музеї: Миргородський науковий і художньо-промисловий музей, Луганський музей живописної культури, Єлисаветградська картинна галерея, Новгород-Сіверський музей, Бердянський художній музей.

Зміни у підпорядкуванні художніх музеїв (Головполітосвіті, Головнауці, ВУАН) визначали їх місце у системі культурно-освітніх і наукових закладів, першочергові завдання та форми роботи. Перший всеросійський музейний з'їзд (1–5 грудня 1930 р.) остаточно закріпив розуміння музею як політико-просвітницької установи. Зокрема, художні музеї, охоплюючи всі види мистецтва, мали вести активну антирелігійну пропаганду.

У **підрозділі 2.3.** *«Теоретичні розробки з проблем формування і діяльності музеїв»* проаналізовано музеєзнавчу думку досліджуваного періоду.

Однією з визначальних тенденцій музейного будівництва кінця XIX – першої третини XX ст. стала розробка теоретичних проблем формування і діяльності музею загалом, у тому числі музеїв художнього профілю.

У Російській імперії ідеї створення художніх музеїв активно обговорювалися в колах діячів культури та мистецтва та набули втілення у проектах П. Свіньїна,

З. Волконської, Є. Тюріна, О. Боголюбова, І. Цветаєва. Автори цих проектів розглядали можливість діяльності такого закладу лише в Москві. Починаючи з 1880-х рр., в інтелектуальних колах сформувалося переконання в необхідності функціонування художніх музеїв і в інших містах імперії. З урахуванням вимог часу російський художник О. Боголюбов розробив «Проект заснування художньо-промислових музеїв у провінції» (1881 р.). Створена в 1883 р. при Санкт-Петербурзькій академії мистецтв комісія запропонувала власний проект формування у містах держави музеїв художнього профілю, за яким було організовано художньо-промисловий музей у Харкові.

Проблеми сутності, функцій музеїв, їх класифікації активно обговорювалися учасниками VII Археологічного з'їзду (1887 р.; П. Уварова, І. Ліхачов), Всеросійського з'їзду художників (1912 р.; А. Карелін, В. Курбатов, М. Сумцов), Попереднього з'їзду з улаштування Першого всеросійського з'їзду музейних працівників (1912 р., М. Біляшівський).

У період відродження української національної державності вперше в теорії вітчизняного музейництва М. Біляшівський обґрунтував необхідність існування в музейній системі держави національних музеїв, художнього профілю зокрема. Науковий співробітник ВУАН Ф. Ернст розробив проект «Про створення Музею українського мистецтва, української картинної галереї».

Узагальнення практичного досвіду музейної роботи у спеціальних розвідках здійснили Ф. Шміт і В. Дубровський. Їх праці вмістили низку новаторських музеєзнавчих ідей (типології музеїв, призначення та облаштування наукового, навчального і публічного музеїв, проектування музейної експозиції, форми роботи з відвідувачами та ін.).

Практичні завдання художньо-історичних музеїв в умовах усебічної ідеологізації культурного життя наприкінці 20-х рр. ХХ ст. були осмислені мистецтвознавцем і музейником С. Таранушенком, який вказав на важливість збереження у музейній діяльності наукових підходів та вже напрацьованого досвіду.

Третій розділ – «Основні напрями діяльності художніх музеїв» – розкриває напрями роботи музеїв художнього профілю та їх еволюцію впродовж досліджуваного періоду.

У **підрозділі 3.1. «Фондова та науково-дослідна робота»** висвітлено форми діяльності художніх музеїв із фондами, їх науково-дослідну діяльність.

Відзначено, що до 1920-х рр. переважаючою формою поповнення фондів художніх музеїв було дарування. Твори мистецтва надходили до музеїв від колекціонерів, приватних осіб, членів наукових і мистецьких товариств. Цьому сприяла організація і проведення товариствами виставкових заходів. Закупівля художніми музеями творів образотворчого мистецтва лише частково доповнювала дарування. Комплектування музейних збірок проводилося без використання принципу повноти, тому фонди музеїв початково склали різні за жанрово-видовою структурою художні предмети.

У 1917–1930 рр. відбулося кількісне збільшення художніх збірок музеїв, зокрема за рахунок ревізованих державою творів. Поповнення збірок художніх музеїв відбувалося із складових державного музейного фонду – музейних фондів, що були організовані у Києві, Одесі та Харкові. У першій половині 1920-х рр. музейним закладам УСРР також було частково повернено мистецькі цінності з РСФРР. З кінця 1925 р. відбувалося цілеспрямоване поповнення державних художніх музеїв України з музейних фондів Москви та Ленінграду. Новою формою комплектування художніх збірок музеїв стало проведення науково-дослідних екскурсій/експедицій у різних районах України, під час яких виявлялися і збиралися художні цінності. Комплектування здійснювалося з урахуванням принципу повноти; було розпочато формування колекцій творів соціалістичного мистецтва. Проведена художніми музеями УСРР упродовж 1920-х рр. систематизація фондів дала можливість відкрити в них нові відділи (східного мистецтва, поліграфічного мистецтва, відділ графіки та ін.).

На стані збірок музеїв України художнього профілю негативно позначилося примусове вилучення комісією Держторгу у другій половині 1920-х рр. предметів мистецтва і старовини для подальшого їх розпродажу за кордоном.

Зазнала змін практика художніх музеїв з обліку музейних предметів. Від первинної реєстрації музейних предметів у каталозі музеї перейшли до використання таких його форм як картотеки, каталоги, додаткові покажчики, описи.

При вивченні творів образотворчого мистецтва значна увага приділялась їх атрибуції, науковому дослідженню окремих груп музейних предметів. Однією з форм науково-дослідної роботи художніх музеїв стало проведення науково-методичних семінарів, на яких обговорювалися як мистецтвознавчі, так й музеєзнавчі питання.

Музейні працівники відчували труднощі у забезпеченні необхідних умов збереження художніх збірок. Для належного збереження творів мистецтва у художніх музеях важливим стало створення реставраційної майстерні (1924 р.), введення до штату музейних працівників посад реставраторів.

У **підрозділі 3.2. «Експозиційно-виставкова та культурно-освітня діяльність»** висвітлено роботу музеїв художнього профілю з оформлення постійних і тимчасових експозицій, форми та напрями їх діяльності з різними групами населення.

Встановлено, що в кінці XIX – першому десятиріччі XX ст. публічні та приватні музеї художнього профілю в оформленні постійних експозицій послуговувалися принципом декоративності з його безсистемним багаторядним представленням творів образотворчого мистецтва.

З початку 1920-х рр. шляхом проведення перевірок художні музеї перейшли до використання історико-хронологічного принципу побудови постійної експозиції, який репрезентував образотворче мистецтво у хронологічній послідовності за мистецькими епохами, країнами, виконавцями художніх робіт. Переміщення

експонатів виконувалося у зв'язку з надходженням нових предметів, а також згідно з музейними планами, які передбачали їхню систематизацію як для постійних експозицій, так і тимчасових.

Значно більше уваги впродовж усього досліджуваного періоду художні музеї приділяли проведенню виставкових заходів. Музейними працівниками систематично організовувалися персональні виставки (І. Айвазовського, С. Васильківського, В. Котарбінського, Г. Лукомського, М. Мурашка, Т. Шевченка та ін.); виставки творів художніх товариств (Товариства пересувних виставок, Товариства харківських художників, Товариства незалежних художників та ін.), тематичні, звітні (відчитні) виставки.

Реалізація в УСРР політики українізації зумовила акцентування уваги у виставковій діяльності на здобутках вітчизняної культури; творчості українських художників, народних майстрів, художніх угруповань всеукраїнського масштабу, які розвивали культурно-мистецьку сферу в напрямі модерну; продукції вітчизняного фабричного виробництва. У виставковій роботі художніх музеїв України 1920-х рр. помітно переважала українська тематика, але за наявності у фондах творів західноєвропейського мистецтва, проводилася робота і з їх популяризації. Наприкінці 1920-х рр. художні музеї долучилися до проведення Всеукраїнських художніх виставок.

Ще на етапі інституціалізації художніх музеїв їх працівники намагалися перетворити свої заклади у справжні осередки культури, згуртувати навколо них ентузіастів. У 1920-ті рр., як державні установи, художні музеї ставили перед собою завдання залучити до вивчення основ образотворчого мистецтва якнайширші верстви населення (робітників, червоноармійців та моряків, учнів трудшкіл, студентів робфаків та ін.). З цією метою проводилися різнопланові заходи: екскурсії; лекції; пересувні виставки на підприємствах, в установах і організаціях. Тематика лекційно-екскурсійної роботи визначалася кожним музейним закладом з урахуванням складу фондів. Починаючи з другої половини 1920-х рр., на ній все більше позначалися державні ідеологічні впливи. Першочерговим завданням музеїв художнього профілю визнано показ того, як відбивалася боротьба класів у мистецтві, й що саме мистецтво було знаряддям класової боротьби.

Музейні предмети використовувалися у навчальному процесі вчителями й учнями, студентами та викладачами, у тому числі як зразки для копіювання. В організації екскурсійної роботи з музейними закладами співпрацювали екскурсійні бази та бюро.

У **висновках** подано підсумки проведеного дослідження, викладено основні результати, що виносяться на захист:

На підставі аналізу наукових публікацій констатовано відсутність в історіографії спеціального узагальнюючого дослідження з теми. З'ясовано, що наявні джерела є достатньо представницькими для її наукового вивчення; значна їх частина введена до наукового вжитку вперше. Особливістю методології

дисертації є розгляд становлення та розвитку художніх музеїв в Україні кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. як міждисциплінарної проблеми. У зв'язку з цим використовувалися відповідні методи дослідження та категоріально-понятійний інструментарій.

У процесі становлення та розбудови музеїв художнього профілю в Україні у ХІХ – першій третині ХХ ст. виділено три етапи:

1) до середини 1880-х рр. – формування приватними колекціонерами та навчальними музеями університетів, суспільною думкою підґрунтя для виокремлення музеїв художнього профілю;

2) друга половина 1880-х – 1917 рр. – відкриття та започаткування діяльності перших приватних і публічних художньо-промислових музеїв і музеїв витончених мистецтв, картинних галерей;

3) 1917–1930 рр. – розширення системи музеїв художнього профілю, включення їх у регульовану державою сферу культурного життя українського суспільства.

Показано, що підґрунтя для відкриття публічних художніх музеїв на досліджуваній території було створене приватними колекціонерами, які цілеспрямовано формували власні мистецькі збірки, та появою і діяльністю кабінетів рисунку й живопису при вищих навчальних закладах.

На відміну від країн Європи, столичних центрів Російської імперії (Москви і Санкт-Петербургу), де перші публічні художні музеї створювалися з ініціативи та на основі приватних зібрань правителів, у Наддніпрянській Україні цей процес був активно розгорнутий громадськими науковими та мистецькими товариствами. Завдяки цілеспрямованій роботі їх членів (М. Біляшівського, Б. Ханенка в Києві; Г. Маразлі в Одесі; М. Моргунова в Катеринославі; М. Гедройца в Миколаєві) у 1886–1917 рр. було відкрито 5 публічних музеїв у Харкові, Києві, Одесі, Миколаєві та Катеринославі.

У 1917–1930 рр. музеї художнього профілю були включені у регульовану державою сферу культурного життя українського суспільства. У зв'язку з пошуком нових форм організації музейної справи у 1920-х рр. відбувалися неодноразові реорганізації художніх музеїв, їх перейменування, змінювалися органи, яким ці установи підпорядковувалися. Порівняно з етапом інституціалізації, мережа музеїв художнього профілю збільшилася і налічувала вже 21 заклад.

У процесах становлення і розвитку художніх музеїв в Україні досліджуваного періоду значну роль відіграли теоретичні розробки вчених і музейників-практиків. У цей час українськими музейниками були розроблені проекти моделей музейних установ художнього профілю (М. Біляшівський, Ф. Ернст, С. Таранушенко), у спеціальних розвідках узагальнено практичний досвід музейної роботи (В. Дубровський, Ф. Шміт). Вперше в теорії вітчизняного музейництва з'явилося положення про необхідність існування в музейній системі держави національних музеїв, художнього профілю зокрема.

Доведено, що у досліджуваній період відбувалося лише становлення наукових засад музейної діяльності: фондової, науково-дослідної, експозиційно-виставкової.

Поповнення фондів музеїв художнього профілю на етапі їх інституціалізації відбувалося переважно шляхом дарування творів мистецтва, без використання принципу повноти. Початком наукової організації музейних збірок можна вважати розгорнуту М. Біляшівським у 1910 р. в КХПНМ роботу щодо виокремлення із фонду художньо-промислового відділу творів українського мистецтва.

У 1920-х рр. в організації фондової роботи художніх музеїв УСРР з'явилися нові тенденції: 1) основним джерелом комплектування зібрань став державний музейний фонд; 2) відбулося кількісне збільшення музейних збірок, на зміни у складі і структурі фондів художніх музеїв впливало проведення міжмузейних обмінів; 3) новою формою комплектування стало виявлення і збір художніх цінностей під час проведення науково-дослідних експедицій; 4) при поповненні фондів музеїв почав враховуватися принцип повноти. У зв'язку із діяльністю комісії Держторгу у другій половині 1920-х рр. художні музеї України втратили найбільш цінні музейні предмети.

Впродовж досліджуваного періоду у художніх музеях частково було удосконалено систему обліку музейних предметів (перехід від первинної реєстрації музейних предметів у каталозі до використання картотек, каталогів, додаткових покажчиків, описів), хоча її остаточне формування на наукових засадах ще не було завершено.

Працівники музеїв художнього профілю приділяли також увагу вивченню наявних музейних предметів, атрибуції художніх творів. Остання включала переважно встановлення автора твору, датування пам'ятки. Мистецтвознавчі та музеєзнавчі питання у 1920-х рр. активно обговорювалися працівниками музеїв на науково-методичних семінарах.

У досліджуваній період робота художніх музеїв України щодо забезпечення збереженості музейних фондів не носила системного характеру. Відкриття реставраційної майстерні (1924 р.) та введення до штату музейних працівників посад реставраторів сприяло більш ефективному вирішенню питань збереження творів мистецтва.

Відмова у 1920-х рр. від принципу декоративності, проведення реекспозицій на засадах історико-хронологічного принципу дозволили показати розвиток мистецтва за історичними етапами, національними школами, країнами, напрямками. Завдяки цьому при побудові експозиції увага акцентувалася на конкретних художніх творах як головних елементах музейного середовища.

Постійною у художніх музеях була виставкова практика. Типологічний підхід дозволяє виокремити у роботі музеїв художнього профілю виставки: 1) фондові; 2) звітні; 3) тематичні. У 1920-х рр. окрім стаціонарних художні музеї на підприємствах, в установах і організаціях почали активно проводити пересувні виставки. Найбільш активними в організації виставкового життя та популяризації творів мистецтва були художні музеї міст Києва, Харкова, Одеси.

Різноманітною була культурно-освітня діяльність художніх музеїв досліджуваного періоду. Вона передбачала: ознайомлення широких мас населення із творами образотворчого мистецтва; навчальну роботу з учнями, студентами, вчителями і викладачами освітніх закладів мистецького спрямування; співпрацю з творчою інтелігенцією. Основними формами проведення культурно-освітньої діяльності були екскурсії та лекції. Останні за місцем проведення можна поділити на музейні та позамузейні.

Досвід організації і функціонування художніх музеїв в Україні в кінці ХІХ – першій третині ХХ ст. не втратив своєї актуальності для музейного будівництва незалежної України. Його використання дозволить відродити традиції вітчизняного музейництва, наповнити новим змістом діяльність музейних закладів у сучасних умовах, піднести їх авторитет і роль у культурно-освітньому житті українського суспільства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях:

1. Борис Т. П. Приватне мистецьке колекціонування в Наддніпрянській Україні (остання третина ХІХ – початок ХХ ст.) / Т. П. Борис // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Сер. : Істор. науки. – 2012. – № 11 (236). – С. 102–107.
2. Борис Т. П. Створення і діяльність Київського художньо-промислового і наукового музею (1894–1918 рр.) / Т. П. Борис // Гуржіївські історичні читання : зб. наук. пр. – Черкаси, 2013. – Вип. 6. – С. 123–126.
3. Борис Т. Формування художніх колекцій при університетах України (ХІХ – початок ХХ ст.) / Тетяна Борис // Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Сер. : Істор. науки. – 2013. – № 21 (269). – С. 150–155.
4. Борис Т. П. Київська картинна галерея: становлення та історія діяльності (1919–1931 рр.) / Т. П. Борис // Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Сер. : Істор. науки. – 2014. – № 7 (284). – С. 158–162.
5. Борис Т. П. Комплектування фондів музеїв художнього профілю в Наддніпрянській Україні (кінець ХІХ ст. – 1917 р.) / Т. П. Борис // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : Гілея, 2015. – Вип. 96 (5). – С. 22–28.
6. Борис Т. П. Коллекция В. А. Щавинского в истории музейного дела Украины / Т. П. Борис // Вопр. музеологии. – СПб., 2015. – Вып. 1 (11). – С. 49–54.

Публікації, які додатково відображають результати дисертації:

1. Борис Т. Становлення художнього відділу при Київському художньо-промисловому і науковому музеї імені государя імператора Миколи Олександровича / Тетяна Борис // Історія і сьогодення музею: головні аспекти

діяльності, завдання, проблеми, рішення : матер. Всеукр. наук-практ. конф. (15–16 трав. 2013 р.) / ред. кол. : О. П. Затуловська та ін. – Чернівці : Букрек, 2013. – С. 9–14.

2. Борис Т. Мистецьке зібрання родини Харитоненків / Т. П. Борис // Науковий діалог «Схід-Захід» : матеріали Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (м. Кам'янець-Подільський, 10 лип. 2013 р.) : у 4-х ч. Ч. 2. – Дніпропетровськ : ТОВ «Інновація», 2013. – С. 132–135.

3. Борис Т. П. Зміни в експозиційній роботі художніх музеїв України в 1920–1930-ті рр. / Т. П. Борис // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук : матеріали III Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (м. Дніпропетровськ, 20 груд. 2013 р.) : у 5-х ч. Ч. 4. – Дніпропетровськ : ТОВ «Інновація», 2013. – С. 113–116.

4. Борис Т. П. Діяльність Музею мистецтв при Всеукраїнській академії наук у 1920-х рр. / Т. П. Борис // Образование, наука и техника : материалы II Междунар. науч.-практ. конф. (г. Донецк, 15–17 февр. 2014 г.) / Науч. журн. «Аспект». Сер. : История. – Донецк : ООО «Цифровая типография», 2014. – № 2 (27). – С. 3–7.

5. Борис Т. П. Київська картинна галерея : основні завдання 1924–1925 рр. / Т. П. Борис // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес : тези доп. Міжнар. наук.-теор. конф. студ. і аспір. (м. Харків, 8–9 квіт. 2014 р.) / редкол. : Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ та ін. – Харків : НТУ «ХП», 2014. – С. 45–46.

6. Борис Т. П. Створення Полтавської картинної галереї / Т. П. Борис // Каразінські читання (історичні науки) : тези доп. 67-ої Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 25 квіт. 2014 р.). – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. – С. 209–210.

7. Борис Т. П. Фонди Московського публічного і Румянцевського музеїв як джерело комплектування художніх музеїв Москви у 1920-х рр. / Т. П. Борис // Проблеми музеєзнавства, збереження та відновлення історичної пам'яті (до 85-річчя Харківської державної академії культури та 25-річчя відкриття першого в Україні музейного відділення ХДАК) : матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф. (14–15 трав. 2014 р.) / [редкол. : В. М. Шейко та ін.]. – Харків : ХДАК, 2014. – С. 53–55.

8. Борис Т. П. Задум відкриття Подільського художньо-промислового музею на початку ХХ ст. / Т. П. Борис // Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. студ. і аспір. (12–13 трав. 2015 р.) : у 3 т. Т. 1. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – С. 16–18.

9. Борис Т. П. Музей як соціокультурний інститут у науковій спадщині М. Ф. Федорова / Т. П. Борис // Збірник наукових праць до 40-річчя історичного факультету : за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених та студ. «Актуальні проблеми розвитку країн світу: історія і сучасність» (30 квіт. 2015 р.) / [за заг. ред. Н. М. Буглай]. – Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2015. – С. 219–222.

АНОТАЦІЯ

Борис Т. П. Становлення і розвиток художніх музеїв в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 26.00.05 – музеєзнавство. Пам'яткознавство. – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки МОН України, Луцьк, 2015.

У дисертації проведено комплексне дослідження процесу інституціалізації та розбудови мережі художніх музеїв в Україні з кінця XIX – у першій третині XX ст. Проаналізовано розроблені вітчизняними вченими і музейниками-практиками питання сутності музейних закладів, їх типології, експонування музейних предметів, форм роботи з відвідувачами. Висвітлено роботу працівників художніх музеїв із комплектування фондів, обліку, вивчення та забезпечення збереженості музейних предметів, оформлення постійних і тимчасових експозицій. Охарактеризовано форми та напрями культурно-освітньої роботи художніх музеїв. З'ясовано зміни в основних напрямках діяльності художніх музеїв впродовж досліджуваного періоду.

Ключові слова: художній музей, Україна, предмети образотворчого мистецтва, колекціонування, музейний фонд, музейний предмет, експонат, облік, виставкова робота.

АННОТАЦИЯ

Борис Т. П. Становление и развитие художественных музеев в Украине (конец XIX – первая треть XX в.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 26.00.05 – музееведение. Памятниковедение. – Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки МОН Украины, Луцк, 2015.

В диссертации проведено комплексное исследование процесса институциализации и развития сети художественных музеев в Украине с конца XIX – в первой трети XX в. Проанализированы разработанные отечественными учеными и музейщиками-практиками вопросы сущности музейных учреждений, их типологии, экспонирования музейных предметов, форм работы с посетителями. Освещена работа сотрудников художественных музеев по комплектованию фондов, учету, изучению и обеспечению сохранности музейных предметов, оформлению постоянных и временных экспозиций. Охарактеризованы формы и направления культурно-просветительной работы художественных музеев. Раскрыты изменения в основных направлениях деятельности художественных музеев в течении исследуемого периода.

Ключевые слова: художественный музей, Украина, предметы изобразительного искусства, коллекционирование, музейный фонд, музейный предмет, экспонат, учет, выставочная работа.

ANNOTATION

Borys T. P. The formation and development of art museums in Ukraine (the end of the XIX – the beginning of the XX century). – Manuscript.

The dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences, in specialty 26.00.05 – museology. Monumentology. – Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Lutsk, 2015.

The history of formation and development, as well as the main areas of art museums activity in Ukraine, since the end of the XIX – the beginning of the XX century, are comprehensively researched in this dissertation through the wide range of historiographical information.

It was found out, that the basis for the establishment of the first private and public art museums in Dnieper Ukraine was laid by activities of private collectors, concerning the collecting, study and storage of works of art. Understanding of the importance of museums as public institutions, in the minds of the intelligentsia, was also formed by the Fine Arts Museums of Kharkov, Kiev and Novorossiysk universities.

Institutionalization of art museums in Ukraine was held on the initiative of scientific and artistic societies, which launched their work on the formation of future institutions' funds, laying their organization projects. They also carried out practical steps for making the appropriate solutions by authorities. It is determined that in the 1886–1917 4 private art museum were functioning and 5 public art institutions were opened for visitors in Dnieper Ukraine. Different tasks were put at these public institutions: not only to serve as cultural and educational centers, but also to provide the activity of artistic and industrial schools, and to develop local crafts.

It is argued that the second stage of the formation and development of art museums in Ukraine took place in the 1917–1930. Art museums were included into the state-regulated sphere of cultural life of the Ukrainian society. The long search for the new forms of museum organization in the 1920's, by the authorities, caused numerous restructuring and renaming of art museums. The number of art museums at that time increased and there were 21 institutions.

It is proved that the development of number of theoretical issues, by scholars and museum workers, became an important part of the process of development of art museums in Ukraine in late XIX – the beginning of the XX century. Models of museum institutions were drafted by Ukrainian museum workers (M. Bilyashivsky, F. Ernst, S. Taranushenko). Summarizing of practical experience of museum work was done by V. Dubrovsky, F. Schmitt.

Special attention is paid to practical work of art museums in Ukraine of this period, especially to: 1) the acquisition, registration, study and storage of museum funds; 2) exposure constructions; 3) cultural and educational activities.

By the 1920s donation was the predominant form of replenishment of art museums, which was rarely supplemented by purchase. The completing of collections of museums was conducted without the use of systems principle.

In the 1920s the State Museum Fund became the main source of the completing of art museums. Also, in various regions of Ukraine, research expeditions were held, for the identification and collection of art treasures. The completing was held on the principle of consistency; the formation of collections of Soviet Art began.

It was found out, that the practice of registration of museum objects, of art museums, has changed. They moved from the initial registration of museum objects in the directory to using such forms of registration as catalogs, additional pointers, descriptions. During the study of fine art works, considerable attention was paid to their attribution, scientific research of certain groups of museum objects. One of the forms of the research work has become the conduction of scientific-methodical seminars in order to discuss questions concerning art as well as museums.

In the museum practice of that time, the simplest means of preserving museum objects were used, which only partially reduced the impact of hazards on them. The creation of a restoration workshop (1924), the introduction of full-time staff positions of museum restorers became very important for the proper conservation of works of art in art museums.

In the use of exhibition practices, art museums have moved from decoration principle (late XIX – first decades of the XX century) to the historical-chronological principle of the permanent exhibition construction. In all investigated museums, exhibition activities were held regularly.

The main forms of carrying out educational work in art museums were: excursions; lectures; traveling exhibitions (in enterprises, institutions and organizations). Museum objects were used in the learning process.

Keywords: art museum, Ukraine, objects of fine art, collecting, museum object, exhibit, registration, exhibition activity.

Підписано до друку 11.11.2015 р. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.

Друк на різнографі. Обсяг 0,9 ум. друк. арк. 0,9 обл.-вид. арк.

Наклад 100 пр. Зам. 140. Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк

(м. Луцьк, вул. Бойка, 1, тел. (0332) 29-90-65).

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України

ДК № 4607 від 30.08.2013 р.